

YENİLEME YA DA ONARMA: KENTLERİ MODERNLEŞTİRMEDE MADALYONUN İKİ YÜZÜ

Londra ve Hamburg Örneklerinde
Tarihsel Gelişim ve Paradigma Değişimi¹

Dirk Schubert²

Zenginlik içinde yoksulluk ve bunun kentlerdeki ifadesi olan sıhhileştirme operasyonlarının Batılı refah toplumlarında 19.yy.'ın başına kadar uzanan bir geçmişi vardır. O zamanlar, geçen yüzyılda, "kenar mahallelerden" yayılacak hastalıklardan, salgınlardan, ayaklanmalardan ve hatta devrimlerden korkulurdu. Kentlerdeki yabancılaşma ve tecrit bir yüzyıl sonra, "kaderine terk edilmiş bölgelerdeki" yoksulluk, vazgeçiş, öfke ve hoyratlık şeklinde kendini gösteriyor. Bunları telafi etmek için uygulanan yöntem hep aynıdır: Farklı zamansallıkların aynı düzleme getirilmesi, geleneksel kalıntıların tasfiye edilmesi ve güncel taleplerle uyum sağlanması. Richard Sennett'in "merhametsiz Modernistler" diye adlandırdığı plancılar ve mimarlar da bu sürece biçim veren aktörler olmuşlardır. Her müdahale aynı zamanda varolan ilişkilere müdahale anlamına gelmiş, öte yandan da çelişkilerin keskinleşmesini ve kutupsallaşmayı teşvik etmiştir.

Modernleştirme genellikle davranışlara ve koşullara müdahaleyi de hedeflemiştir. Bu hedefler de *sosyal disiplin* alanına girmektedirler. Disiplin genelleştiği oranda baskıcı yanını geri çekecek, bilimselleşecek ve evrenselleşecektir. Max Weber disiplini bu bağlamda egemenlik biçimlerinin nesnelleşmesi olarak tanımlamıştır. Kentsel yenileme operasyonlarında genellikle orada yaşayanların gerçekliği dikkate alınmamıştır. Şehri onarma ise genellikle reformist bir söylemle gerekçelendirilmekte, ancak yine de pasif ya da aktif bir dirençe karşılaşabilmektedir.

1. Bu makalenin konusunu farklı açılardan ele alan diğer Türkçe makaleler *Defter*' in 8. sayısı ile *Arredamento-Dekorasyon*' un Mayıs/95 ve Mart/96 sayılarında yayınlanmıştır. Bu makaleleri de içeren bir derleme kitap bu yıl, *Şehir ve Modernizm* başlığıyla Metis Yayınları tarafından yayınlanacaktır. (ç.n.)

2. *Defter* için yazdığım bu makalede yer darlığı nedeniyle referanslara ve kaynaklara yer veremedim. Metin, *Stadterneuerung in Hamburg und London. Eine Stadtbaugeschichte zwischen Modernisierung und Disziplinierung*, (TU Hamburg-Harburg, 1994) başlığıyla yayınlanan doçentlik tezimin sonuçlarına dayanmaktadır. Çalışma 2. Dünya Savaşı sonrası yeniden inşa dönemine kadarki zaman dilimini kapsamaktadır ve yakında yayınlanacaktır.

Sosyolog Max Weber ve Norbert Elias tarafından formüle edilen modernleştirme kuramları, şehir yenileme alanında görgü! bulgularla da desteklenen bir disiplinlerarası çalışmayı gerekli kılmaktadırlar. Ne şehir sosyolojisi, ne de mimarlık ve şehircilik bu verimli alanın hakkını verebilmişlerdir. Mimarlık, sanat ve şehir tarihi araştırmaları yakın zamanlara kadar ağırlıklı olarak şehirlerin büyümesiyle ilgili biçimsel sorunlarla ilgilendiler. Yeni yapılaşma ile ilgili konular genellikle görüntülere ve biçimsel dağarcığa indirgendi ve toplumun modernleşme süreçleriyle bağları bir yana bırakıldı. Modern sayılmayan şey araştırmaya değer görülmedi. Kendini ilerici saflarda görmek isteyen kimlik arayışı, köklerini modernde aradı. Kim modern olmayan safa konmak ve meşruiyetini geçmişle ve gelenekle ilişkilendirmek isterdi ki? Mimariye ait bu bağlanma biçimi, şehircilikte de kendini göstermiştir. Modern olan kendini şehrin büyüme alanlarındaki yeni konut yerleşmelerinde gösteriyordu ve araştırmalar da buralarda yoğunlaşıyordu. Burada ters bir yol izlenecek ve madalyonun öteki yüzü gösterilmeye çalışılacaktır.

Bir Keşif ve Yeni Sorunlar

Şehir yenileme girişimlerinde Avrupa'ya öncülük etmiş olan iki şehir üzerinden *slum*'ların (çöküntü mahalleleri) gelişme sürecini sergilemeye çalışacağız. Konut sorunu Londra'da olsun Hamburg'da olsun, 19.yy.'da ortaya çıkmamıştır. Standartların altında kalan konutlar başından beri vardı. Yeni olan, sanayileşme sürecinin sonucunda yoksulluğun yaygınlaşma ve yoğunlaşma derecesi olmuştur.

Kentleşme, 19.yy.'dan itibaren mekânsal yapıyı tamamen değiştiren ve yeni sorunlar ortaya çıkaran bir süreçti. Dönemin genel eğilimini ifade ettiği için de *modernleşme* kavramı ile eşanlamda kullanılmaktadır. İngiltere'de kentleşme en yoğun dönemini 1820-1830 arasında, Almanya'da ise 50 yıl sonra, yani 1870-1900 yılları arasında yaşadı. Nüfus yoğunlaşmasının niceliksel boyutları niteliksel sonuçlar da doğurdu, yani yaşam biçimlerini de etkiledi. Kırsal nüfusun kent nüfusuyla karışması, hem sürekli yeniden üreyen eşzamansızlıklara neden oldu, hem de yeni davranış ve disiplin biçimleri şehirden toplumun bütününe doğru yayıldı.

Kentleşme sürecine her zaman eşlik etmiş olan "konut sorunu", "tehlikeli sınıfların" bir araya toplanmasının ve yoksulluğun ifadesi olarak görülmüyordu. Yüzyılın yarısından sonra yoksulluk ve konut açığının nedenleri yerine, bu ortamın nasıl bertaraf edileceği tartışılmaya başlandı. Yoksulluğun yoksulların moral eksikliğinden kaynaklandığı düşünülüyor, dolayısıy-

la da kendileri sorumlu tutuluyordu. *Slum* ve *slum* sakinleri arasındaki ilişki şu slogana indirgenmişti: "*The pig made the sty, not the sty the pig*" (Domuz ahır yapar, ahır domuzu değil!) Böylece *slum* sakini, herkese eşit şans tanıyan bir toplumun gayri meşru tortusu olarak değerlendirilmiş oluyordu.

Alman sosyolog Werner Somabrt daha sonra, bu "miadını doldurmuş akıldışılığın" yerini "rasyonalizmin", "düzenin" ve "görev bilincinin" almasında önce iş dünyası disiplininin, sonra da yeniden-üretim sektörünün oynadığı belirleyici role değinmiştir. Kışladan, hapishane ve fabrika modelinden türetilen yeni toplu konut tipolojileri, Fransız tarihçi Georges Teysot'un da belirttiği gibi, "ücretli işçinin evcilleştirilmesini" hedefliyorlardı. İlk önceleri mimarlar, işçi konutlarını kendi mesleki faaliyet alanları içinde görmüyorlardı. Ancak yüzyılın ikinci yarısından itibaren işçi konut ve yerleşmesine yönelik modeller ve projeler yaygınlaşmaya başladı. Bu modellerde konutların içi tamamen özel yaşama aitti; ancak hemen kapının önü kontrole ve gözetlenmeye açık olacak şekilde tasarlanıyordu.

Londra 19.yy.'ın başında sadece eğlence, fikir ve politika alanında değil, *slum*'lar açısından da dünyanın en önemli şehriydi. "Burada her şey devasa!" diye yazıyordu ünlü Alman mimar Friedrich Schinkel 1826'da Londra'dan. Otuz yıl sonra Victor Aime Huber, "Thames kıyısındaki kent canavarından" söz etti. Ama 19.yy.'ın ilk yarısındaki "şok şehir" Londra değil, Manchester'dı ve ilgi genellikle oraya yoğunlaşmıştı.

Ancak dikkatler giderek artan bir biçimde Londra'ya çevrildi, yoksulla zenginin, yeni toplumsal sınıflar olarak pek de anlaşılmadan karşı karşıya geldikleri şehre. Şehrin büyümesine korkunun ve merakın, umudun ve gururun, reddin ve nefretin çok katlı bir karışımı eşlik ediyordu. Benjamin Disreali bu kutuplaşmayı "*two nations*" (iki ulus) olarak tanımladı. Friedrich Engels 1845'de "Thames'den Londra'yı seyretmek kadar etkileyici bir şey tanımadığını" söylemiştir. Ertesi yıl bir inşaat dergisi aynı Londra'yı karanlık tehlikelerin şehri olarak tanımlamıştır.

19.yy.'ın ortasında İngiltere'de *slum* sözcüğü "sorun"la eşanlamlı olarak kullanılıyordu. Alt tabakaların yaşam koşulları diğerleri üzerinde tiksinti ve şaşkınlık yaratıyordu. Burjuva kamuoyu bu kenar mahallelerde kirliliği, çöküntüyü, aylaklığı ve alkol bağımlılığını görüyor, kendi ideallerini bunların karşıtıyla özdeşleştiriyordu: temizlik, titizlik ve düzen.

Pisliği moralsizlik, temizliği de moral kriteri olarak gören bu anlayış, hijyeni köklü biçimde iyileştirme operasyonlarının da kaynağını oluşturmaktaydı. Sağlık koşullarını iyileştirme girişimleri modernleştirme ve rasyonelleştirme projeleriyle de örtüşüyordu, çünkü temizlik ve düzen planlanabilir ve yönlendirilebilir olarak değerlendiriliyordu. James Hole 1866'da "*As the homes so the people*" (Mesken neyse sakini de odur!) derken bu düşünceleri

dile getiriyordu. Gazeteler, konut çevrelerindeki sefaleti betimleyen haberlerle doluydu. Hemen ardından çözüm stratejileri gündeme geldi. *Slum* temizliğiyle ilgili tüm fikirler "pasta ve kırbaç" deyişiyile özetlenebilir; yani değişen vurgularıyla, reformist-filantropik ve baskıcı-disipliner öğelerin bir karışımı oluyorlardı.

Mekânsal düzlemde iki eksen bulunuyordu:

1. Model evler aracılığıyla makûl, temiz ve gerçekçi alternatifler sergileniyordu. Zamanın işçi konutu konusundaki tanınmış mimarı Henry Roberts'ın fikirleri ve yatay ve düşey olarak üreyebilen plan tipolojileri Almanya'da da tanınıyor ve örnek olarak kabul ediliyorlardı.

2. Peabody tröstü örneğinde olduğu gibi filantropik kooperatif girişimleri ise, seçerek üye kaydediyorlar ve kontrol imkânı tanıyan kışla benzeri büyük kira bloklarından oluşan yerleşmeler inşa ediyorlardı.

Octavia Hill gibi reformcular ise kiracıları eğitmeyi hedefliyorlardı. Orta tabakaya mensup bu hanımlar, ev idaresi eğitimiyle "huzurlu ikâmetin" öğretilebileceğini düşünüyorlardı.

Konut reformcularının *slum*'lara olan ilgisi, modernleşme sürecini yönlendiren üç gelişmeyle ilişkilendirilmiştir:

1. Ticaretin gelişmesi limanın büyümesini ve yeni liman tesisleri yapılmasını zorunlu kıldı. Büyükçe bir konut bölgesinin tamamı bu operasyonla yıkılmıştır.

2. Tren yollarının inşası, 1859 ve 1867 yılları arasında 40.000'in üzerinde insanı evsiz bıraktı. Şehrin etrafına birbirleriyle rekabet eden özel tren şirketlerine ait 16 adet gar binası inşa edildi. Kenar mahallelerin yıkılması şirketler ve reformistler tarafından olumlu karşılandı. Düşük kiralı konutların ortadan kalkmasının, demiryolu hattı boyunca açılacak yeni ucuz arsalarla inşa edilecek konutlarla telafi edileceği düşünülüyordu. Bu, şehrin merkezileşerek yığılması sorununa karşı merkezkaç kuvvetleri harekete geçireceğinden ayrıca olumlu bulunuyordu.

3. Cadde açma ve yol genişletme operasyonları da bir diğer *slum* temizleme aracı olmuşlardır. İnşai tedbirlerle yoksulluğun giderilebileceğini düşünenler, aslında *slum* sakinlerinin ortadan kaybolmalarını istiyorlardı.

Bu ilk girişimler, kontrol ve denetim aygıtları konusundaki ilk deneyimleri oluşturdular. 1851, 1868 ve 1875'te çıkan yasalarla evlerin denetimi, ikâmet dışı tutulması ve yıkılmaları mümkün oldu. Bölgesel ölçekli operasyonlar da bu sürecin devamı olarak ortaya çıktı.

"Tehlikeli sınıfları görünmez kılmayı", "onları kaybetmeyi" hedefleyen bu operasyonların ilk örneği, *Metropolitan Board of Works*'un 1875'te Flower ve Dean caddelerindeki girişimleridir. Yazar James Greenwood'a göre şehrin hemen dibinde "Londra'nın en tehlikeli caddesi" bulunuyordu. So-

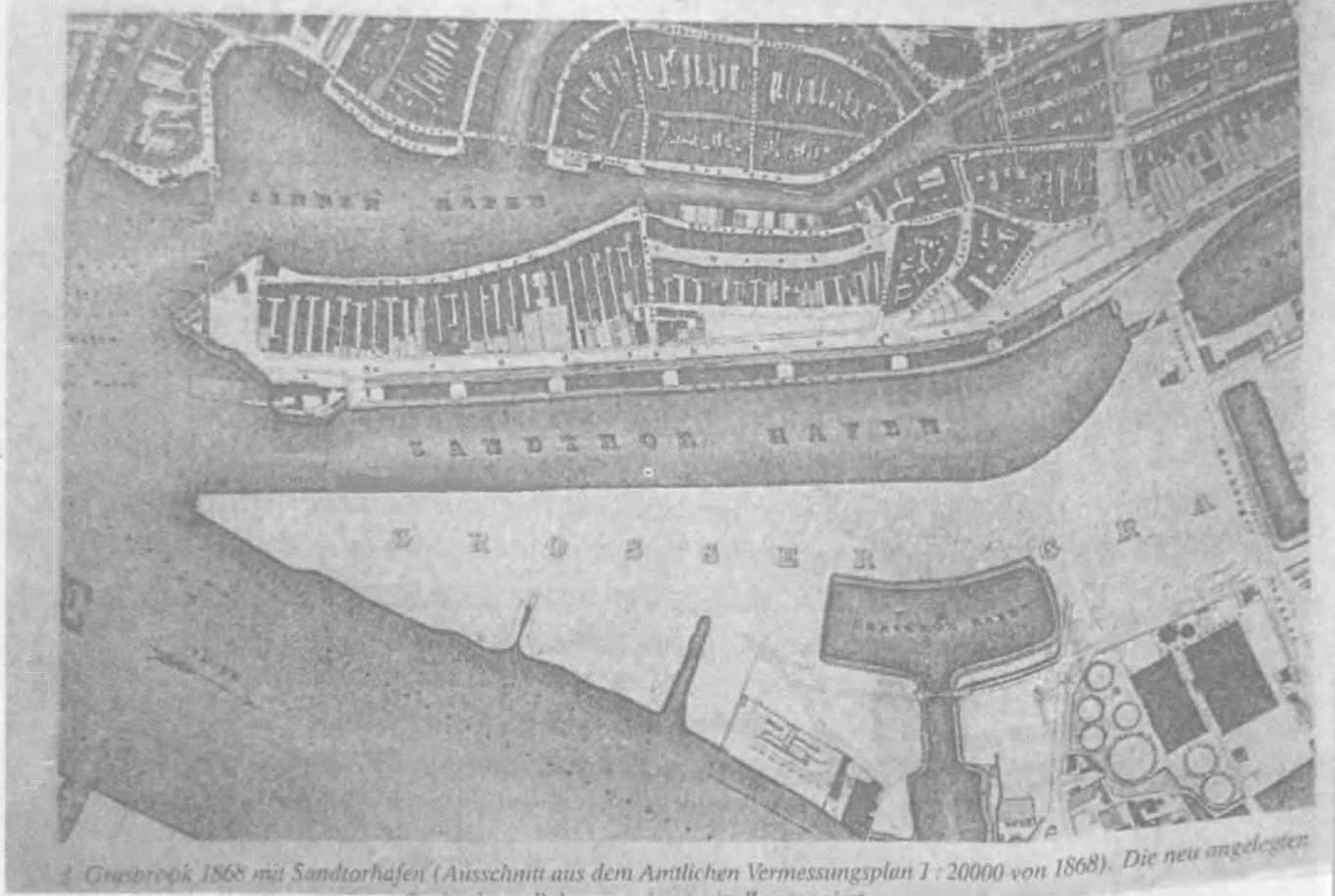
kak cinayetleri, çete ve fahişelik yaygın görüntülerdi ve polis de bu karmaşayı kontrol edemiyordu. Burada Londra'nın Yahudi gettosu bulunuyordu, yani "Britanya'nın en İngiliz olmayan bölgesi!" Yıkımdan sonra yeni inşaatları filantropik kuruluşlar üstlendi. Onlar sadece "düzgür" kiracı kabul ediyorlardı ve buralardaki hayatı kollayan ve kontrol eden site yöneticileri de genellikle asker veya polis sertifikasına sahiptiler. Bu temizlik operasyonları konut reformundan ziyade, *slum*'larda "tehlikeli sınıflar"ın aleyhine bir nüfus değişimi anlamına geliyordu.

"Kıtanın İngiliz şehri" olan Hamburg da İngiliz deneyiminden, *know-how*'ından faydalanabilirdi. İktisatçı Julius Faucher, "Hiçbir yer, rekabetin ve sermaye egemenliğinin başından beri hüküm sürdüğü bu dünyanın en büyük şehridir. daha iyi bir gelecek habercisi olamaz," demişti. Nitekim Hamburg, 1842'deki büyük yangından sonra, danışman olarak İngiliz mühendis William Lindley'e başvurdu. Yangın, tıpkı Londra'da 1666'da olduğu gibi, hem bir kargaşa ve felaket, hem de şehir strüktürünü köklü bir biçimde "temizlemek" ve modernleştirmek için bir imkân anlamına geldi. Örneğin bu imkândan yararlanarak zamanın Avrupası'nın en modern kanalizasyon sistemi inşa edildi. Büyük yangın, Londra'nın henüz denemekte olduğu hijyenik yenilikleri Hamburg'a getirmişti, örneğin akar tuvalet ve kanalizasyon sistemi, basınçlı su sistemi vb. Ancak yüksek maliyet ve Hamburglu gayrimenkul sahiplerinin dar görüşlülüğü bu tür yatırımların israf olarak değerlendirilmesine neden oluyordu ki, bu ihmalin acısı 50 yıl sonra çıktı.

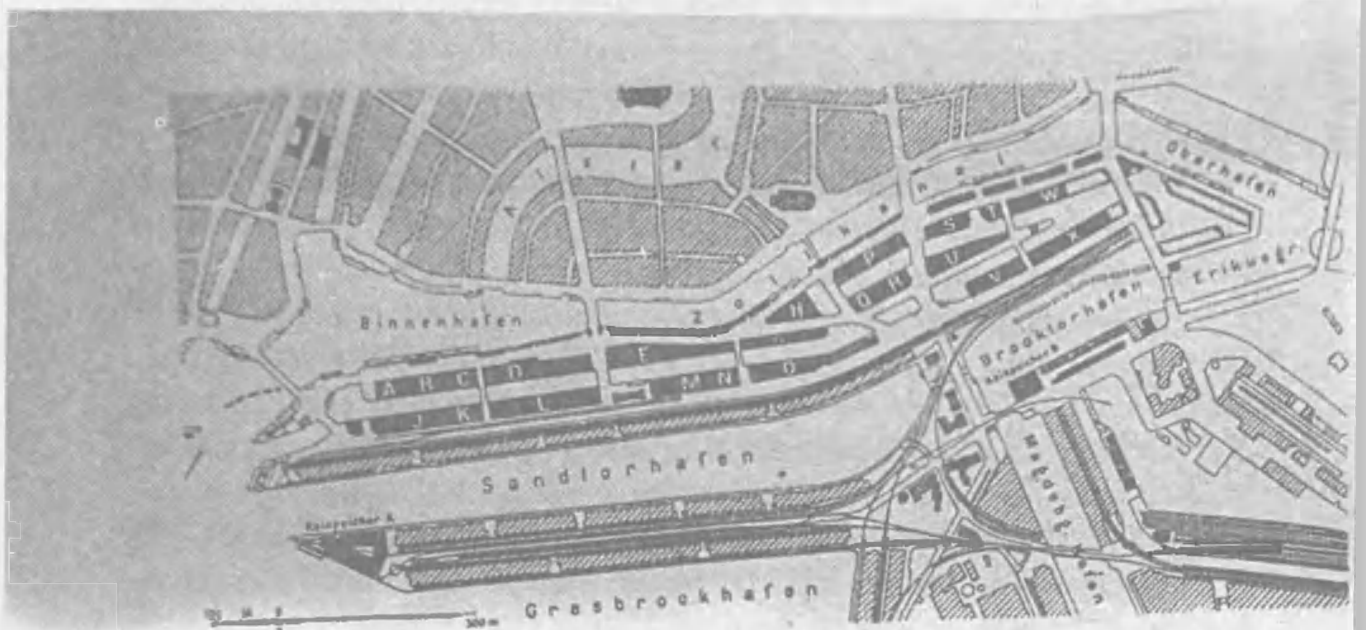
Sonuç olarak büyük yangının neden olduğu yıkım, konut sorununun büyümesine neden oldu. Victor Aime Huber ile teolog Heinrich Wichern, Londra'daki konut ilişkilerini ve çözüm modellerini Hamburg'un gündemine getirdiler. Wichern Hamburg'un yoksul mahallelerinde "geleniğin çöküşünün girdabını" gördü ve kontrolün görünmez olduğu hapishane mimarisi sisteminden konut mimarisi için sonuçlar çıkarmaya çalıştı. İngiltere'de model konutlar yapılırken ve denenirken Almanya'da sorun hâlâ ideolojik polemiklerin ve kuramların konusuydu.

1874 yılındaki Wexstrasse operasyonu, dönemin egemen şehir yenileme anlayışının bir diğeri örneğidir. "Labirentimsi damarlar"ın yerine açılan bu yeni cadde, "Sodom ve Gomora'nın havalandırılması" adına kutsandı. Bu "koridor cadde" operasyonları, daha sonra bir ticaret ve kâr aracı haline gelecek olan "bölgesel temizliklerin" ilk adımıydı. "Haussmann metodu" olarak da anılan bu girişimler, Friedrich Engels'in de değinmiş olduğu gibi, trafiği açmanın yanı sıra, "en kötü mahallelerin" ve "tehlikeli sınıfların" kontrol edilmesine de yarayacaktır.

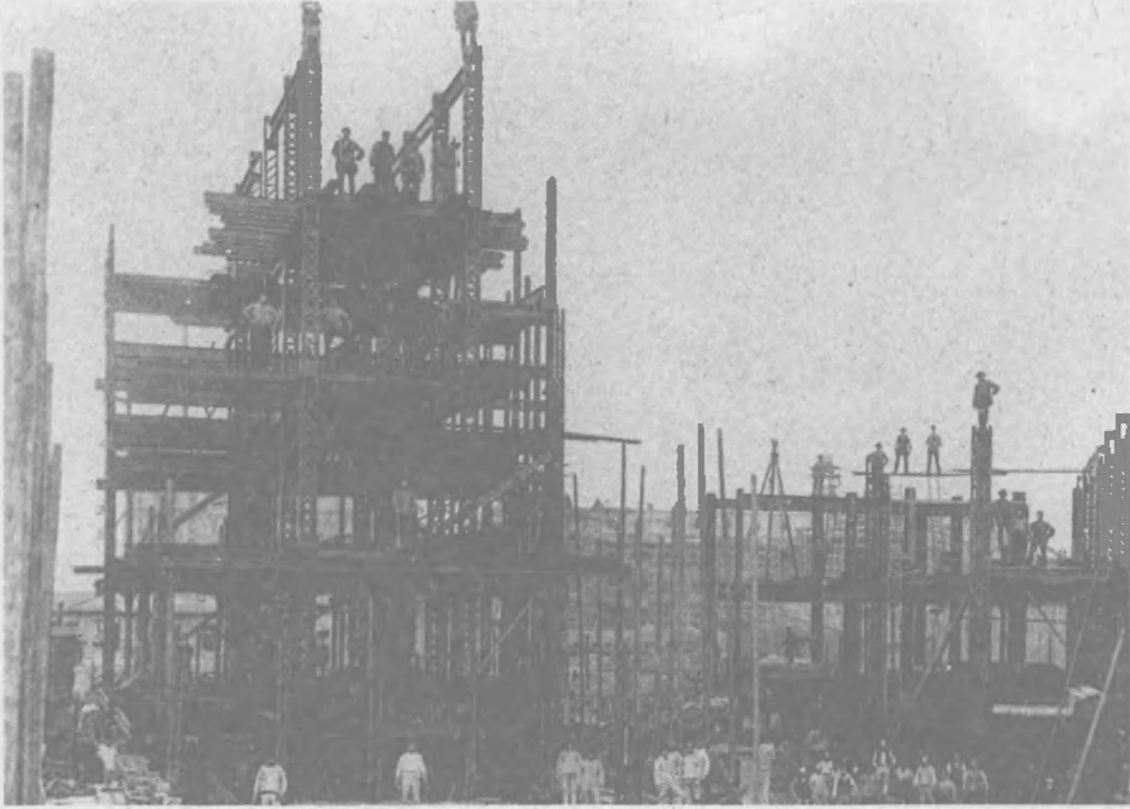
1883'te *Speicherstadt*'ın (ambar şehri) inşası ise, öncekiler gibi bir fela-

Hamburg 1880: Limanın Speicherstadt (ambar şehri) inşa edilmeden önceki dokusu.

Hamburg 1900'ler: Limanın Speicherstadt'ın inşasından sonraki dokusu.

Hamburg Speicherstadt şantiye çalışmaları.

ketin zorlaması ile değil, planlanarak ve gönüllü olarak başlatılmıştı. Hamburg'un Alman İmparatorluğu'yla yaptığı gümrük anlaşması ticaret hacmini büyütmüş, bu da limanın ve ambarların genişlemesini gerekli kılmıştı. Hamburg'un özel konumu nedeniyle bu, bir serbest liman statüsünde olmak durumundaydı. Hamburglu uzmanlar modern ve işlevsel bir çözüm bulabilmek için, Londra'yı ve diğer liman şehirlerini gezdiler. Londra'daki doklar özel girişim tarafından yapılmıştı; Hamburg ambar kompleksi ise devlet regülasyonu altında planlı olarak gerçekleşti. Bu büyük komplekse yer açmak için 20.000 civarında konut yıkıldı. Dolayısıyla, bu girişim de şehir strüktüründeki radikal bir modernleştirme operasyonu anlamına geldi. İçinde kısmen saklanmaya değer yapıların da bulunduğu koskoca bir ikâmet bölgesinden geriye tek bir bina bile kalmadı. Karmaşık lojistik problemlerin çözümünden sorumlu olan Andreas Meyer bu girişimin, Londra'da epeydir gözlenmekte olan bir oluşumu, modern şehir merkezinin inşasını hızlandırdığını söylüyordu.

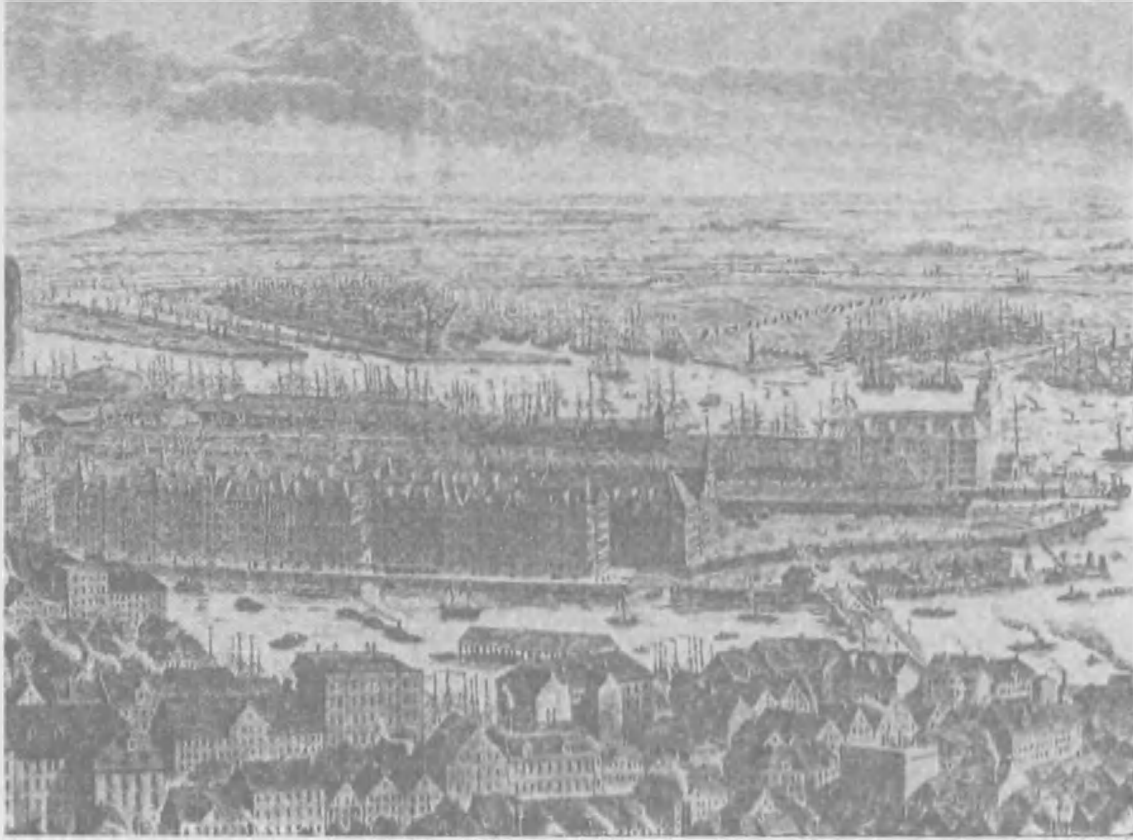
Özetlemek gerekirse, 19.yy.'ın son çeyreğinde İngiltere'de ve Almanya'da konut sorununun çözümü ve sefalet bölgelerinin tasfiye edilmesi, bir diğer kamusal görev alanıyla, kamu sağlığı tedbirleriyle ilişkilendiriliyordu. Kamu sağlığı alanı da, bilimsel bilginin ve metodun içinde bulunan ile-

1880'lerde Hamburg Limanı: Speicherstadt inşa edilmeden önceki görünüm.

Speicherstadt: Ambar şehri, Hamburg.

Hamburg: Speicherstadt ile daha sonra yıkılacak olan eski şehir dokusu bir arada.

rici unsurlarla, sosyal darwinizmin "sağlık" ve "yozlaşma" kategorilerini kullanan halk sağlığı öğretisinin baskıcı unsurlarının çelişik bir biçimde bir araya gelmesiyle kuruluyordu. Nasıl ki koku ve pislik yeraltındaki kanalizasyon aracılığıyla "görünmez" kılındıysa, sefalet mahallesi sakinleri de yıkım operasyonlarıyla "buharlaştırılabilirlerdi".

Kısacası 19.yy.'ın sonunda kentleşmenin bütün karmaşık sorunları üstesinden gelinebilir gözüküyordu: Altyapı girişimleri ve yeni kitle ulaşım araçlarının devreye girmesi, şehrin yayılmasını mümkün kılmıştı. Beceriksizlik, bilgisizlik, verimsizlik ve rüşvet, yeni bir kurumsal yapı ve onun getirdiği profesyonelleşme ile aşılmaya çalışıldı. Tuvalet ve kanalizasyon mühendislik çözümleri, doğanın egemenliğine karşı tekniğin zaferinin işaretleriydi.

Geriye "sadece" iki problem alanı kalmıştı:

1. Sanayi şehrinin biçimsel ve strüktürel olarak neye benzeyeceği hâlâ ortada duran bir soruydu. Reformistlere göre şehrin gelişmesi ve vahşi biçimde büyümesi denetim altına alınmalı, özel ve kamusal inşaat girişimleri, bütünsel bir planlamaya tabi ve uyumlu kılınmalıydı. Teknik olarak halledilebilecek işlerde estetiğe de dikkat edilmeliydi. Şehircilik başta sağlıktan, mühendislik bilimlerinden, ekonomi ve sosyal bilimlerden beslenirken, da-

ha sonra kitaplarıyla, kongreleriyle, dergileriyle ve paradigmalarıyla bağımsız bir disiplin haline geldi.

2. Kendini en fazla "konut sorununda" ve "sefalet bölgelerinin tasfiye edilmesinde" hissettiren "sosyal sorun"un çözümü hâlâ ortada duruyordu. Konut açığının ve sefalet mahallelerinin nedenleri konusundaki açıklamalar, çıkarlara, mesleki angajmanlara, politik tercihlere göre farklı tonlar alıyordu: Arsa sorunu, imar düzeni sorunu, finans sorunu, inşaat maliyeti sorunu ya da şehir planlama sorunu olarak konut sorunu.

Sorun Alanının Kayması, Reformlar ve Çözüm Önerileri

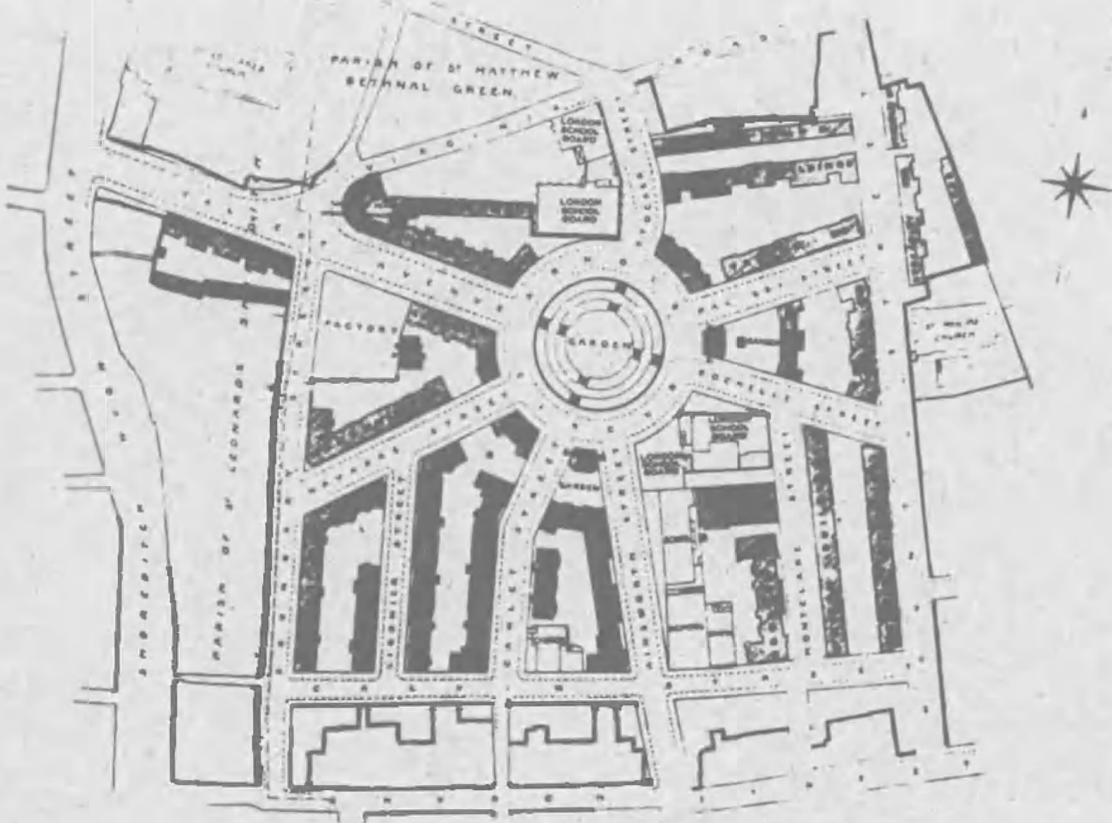
Şehrin büyümesi yüzyılın sonuna kadar geri dönüşü olmayan bir biçimde sürdü. Kentleşme sadece yeni bir yaşam biçimi anlamına gelmiyor, tüm insani faaliyetlerin, gelenek ve göreneklerin, normların üzerinde etkili oluyordu. Altyapının inşası, tıp ve beslenme normlarındaki gelişmeler 90'lı yıllardan itibaren geniş toplum kesimlerinin beslenme ve konut normlarında hatırı sayılır gelişmelere neden oldu. 19.yy.'ın son çeyreğine kadar sağlık paradigması tarafından belirlenen büyük şehrin avantajları ve dezavantajları ikilemi, sosyal darwinizmden beslenen "halkın gücünün korunması ve geliştirilmesi" paradigması tarafından aşıldı.

"Londra'daki konut sorunları gevşemekten ziyade yoğunlaştı," diyordu Alman konut reformcusu Fuchs. 1888'de Londra'nın doğusunda altı kadının öldürülmesi, *slum*'ların ortadan kaldırılmasını bir kez daha gündeme getirdi. "Karın deşen Jack"ın üzerine atılan bu cinayetler, özellikle burjuva çevrelerinde korku ve dehşet duygusu uyandırdı; bu yerlerin yok edilmesi konusunda bir mutabakat ortamı yarattı ve harekete geçilmesinde sosyal reform vaatlerinden, araştırmalardan ve mizahtan daha etkili oldu. Artık yasaklarla ve denetimlerle yetinilmemesi, somut, elle tutulur konut politikaları için harekete geçilmesi gerekiyordu. Bir dizi yeni yasa ile yerel yönetimlerin olanakları artırıldı ve 1889'da London County Council (LCC) aracılığıyla etkili bir merci ortaya çıkmış oldu.

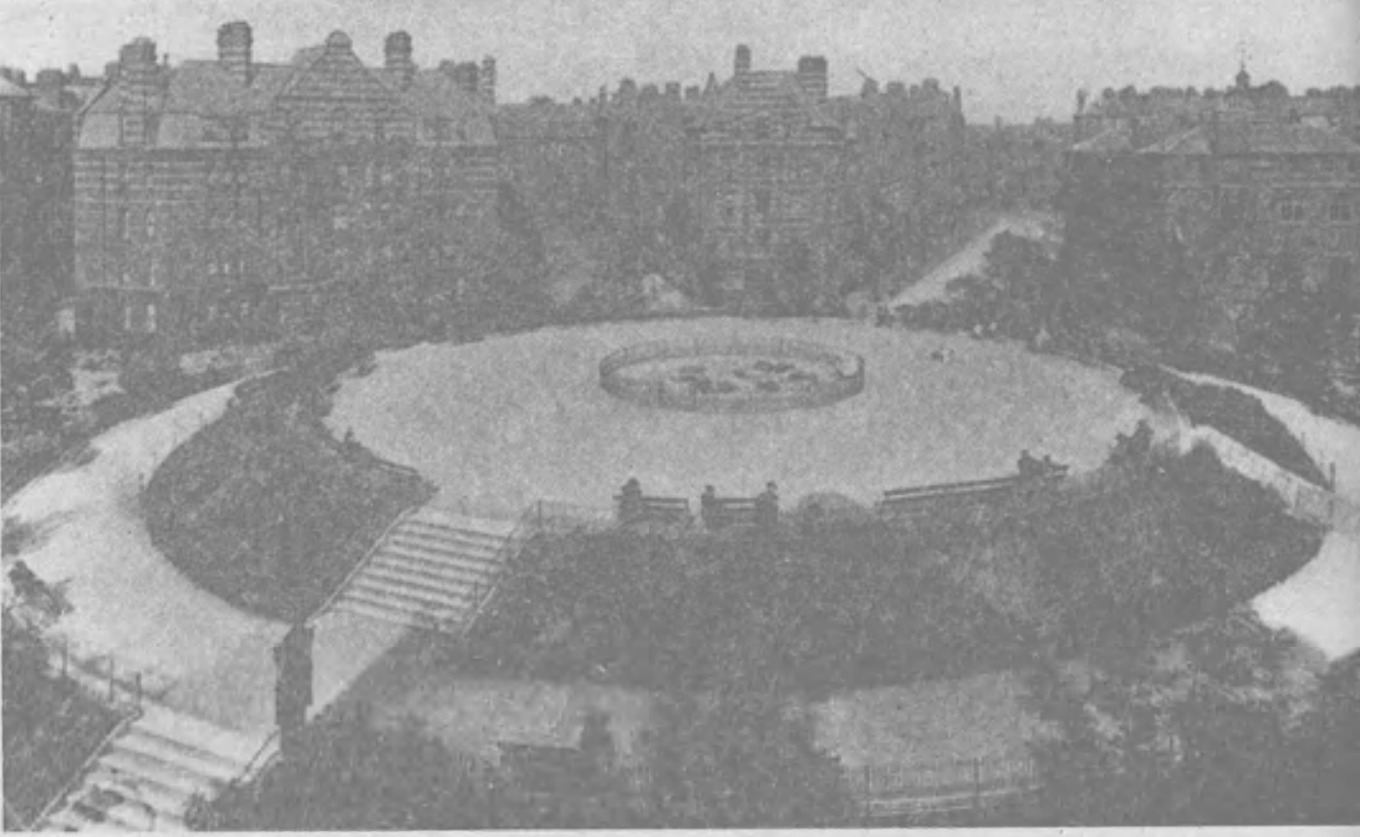
Özellikle doğu tarafındaki liman bölgesinde alt tabakalar bulunuyordu ve Jack London burası hakkında 1903'de şunları yazıyordu: "East End, birçoklarının zannettiği gibi *slum*'ların bulunduğu bir şehir değildir; o devasa bir *slum*'ın ta kendisidir." William Booth, "müphem İngiltere'yi, East End şeytan ülkesini" Yeni Gine ormanları ile karşılaştırıyor ve her ikisi hakkında da aynı derecede bilgi sahibi olunduğu sonucuna varıyordu. Bu ilgi "açlık imparatorluğu" hakkında bilinmeyenleri azalttı. Akademisyenler ve idealistler, *slum*'lara taşınmaya, orada hem öğretmeye hem de öğrenmeye ni-

Londra 1867: Boundary bölgesinin operasyon öncesi planı.

Londra Boundary Bölgesi operasyon sonrasında.

Londra Boundary Bölgesi: Merkezin operasyon sonrası görünümü.

Londra Boundary Bölgesi: "Temizlik" sonrası görünüm.

yetlendiler. Böylece tarihçi Arnold Toynbee ve Vikars Samuel Barnett'ın çevresinde "University Settlements" (Üniversite Yerleşimleri) olarak anılan ve kendilerini *slum* sorununa adanmış bir grup oluştu.

East End'deki "ilerici sanayi" gelecek nesil sevgisini ve hayırseverliği besliyor ve reformistlere zengin iş imkânları sağlıyordu. Armatör C. Booth bu sefalet bölgelerini daha yakından tanımak istedi. Bir "kapitalist-sosyolog" olarak yayınladığı *Life and Labour of the People in London* isimli 17 ciltlik çalışmasında Londra'daki toplumsal ilişkilerin ayrıntılarını yazdı. Booth, "Şikâyetin Aritmetiği"nde Londra'da halkın % 30.7'sinin yoksulluk sınırının altında yaşamakta olduğunu tespit etti. Ünlü "yoksulluk haritası" en alt tabakaların yaşadığı en yoksul bölgelerin altını çiziyor ve polisi uyarıyordu. Ancak Booth'a göre *slum*'lar toplumun ilerlemesi önünde bir engel değildi; bu düşüncesini "Uygunsuz ama tehlikeli değil!" sözleriyle dile getirmiştir.

Charles Booth Londra'nın doğusundaki semtlerinden birinin, o zamanlar yoksulluk ve suçun en fazla görüldüğü Bethnal Green'deki Boundary Street'in özellikle altını çizmiştir. Yaptığı sınıflandırmaya göre burası en üst sırada yer alıyordu. Aarmut Morrison'ın *Child of the Jago* romanı da buradaki zor yaşam koşullarını anlatıyordu.

1890'dan itibaren London County Council (LCC) bu bölgede o zamana kadarki en büyük operasyonu başlattı. Operasyon, 1890 tarihli "Housing of the Working Classes" (İşçi Sınıfı Konutu) yasasına dayandırılıyordu. Bu yasa, bugün hâlâ şehir yenileme girişimlerine yol göstermektedir: Yasaya göre önce istatistiksel veriler toplanır ve planlama ile maliyet alternatifleri hazırlanır; binalar ve arsalar satın alınmadan ve kamulaştırılmadan önce gayrimenkul sahiplerinin talepleri dinlenir; yeniden inşa için genel bir plan hazırlanır; yıkım ve yeniden inşa süreci adım adım gerçekleşir; ve inşaat sürecinde taşınılacak konutlar yakında olmak durumundadır. Bütün bölge bu şekilde LCC tarafından apartman tarzındaki binalarla kuruldu; mülkiyetleri ve yönetimleri de LCC'de kaldı.

Bu deneyim sadece üretim sürecinin aşamaları açısından değil, *slum* temizliğinin tüm yapısal sorunları ve sonuçları açısından model teşkil etti: Yeni –ve de sağlıklı– konutlar eski sakinler için çok pahalıydı; %1'den fazlası burada oturmaya devam edemedi; temizlik, nüfusun niteliğinin de değişmesine yol açmıştı. Eski kiracılar çevreye yayılmak ve elverişsiz yaşam koşullarını buralara taşımak zorunda kaldılar. İç içe geçmiş olan işyeri ve konut ilişkisi çözüldü, çünkü buralarda artık iş bulma olanağı kalmadı. Birçok kiracı işyerlerine yakın ve bütçelerine uygun ev bulamadıklarından işlerini de kaybettiler. *Slum* bölgelerine yıkım yoluyla müdahale, sorunları başka yerlere taşımaktan başka bir anlama gelmiyordu.

Fakat LCC bu projeyle rüşünü ispatlamış ve belediye sosyalistlerinin

gözünde yerel konut politikasının imkânlarını sergilemişti. Yerleşmenin merkezindeki küçük park "*Slum*'dan Etoile Meydanı'na!" sloganıyla yüceltildi; LCC'nin tanıtıcı broşüründe "Pittoresk kent-köy"ün müjdesi verildi ve "tehlikeli sınıfların dağıtımının" başarıyla sonuçlandığı yazıldı. Gerçekte yapılan ise, eski küçük ve sıkışık yapılaşma biçiminin yerine ölçek atlanarak apartmanların, ve İngiliz geleneğinde pek olmayan ve sempati duyulmayan çok katlı konutların yapılmasıydı. Barok vurgusu ve merkezindeki meydanıyla –ki pek kullanışlı olmayan bir dekordan başka bir şey değildi– bu yerleşme eski ve yeni sakinler tarafından başka bir dünyadan gelen yabancı bir bünye gibi algılanmış olmalıdır. Eski ve yeni aksiyel planın yan yana konması, Ernst Bloch'un bir başka bağlamda "eşzamansızlıkların eş zamanlılığı" dediği durumu sergilemiştir.

Bir diğer *slum* temizleme tarzı da, cadde açma operasyonları ile hizmet sektörü lehine işlev değişikliğine gitmektir. Bu anlamda Birinci Dünya Savaşı'na kadarki en büyük proje –ki bu LCC'nin de en görkemli işiydi– daha sonra Kingsway-Aldwych adı verilen girişimdir.

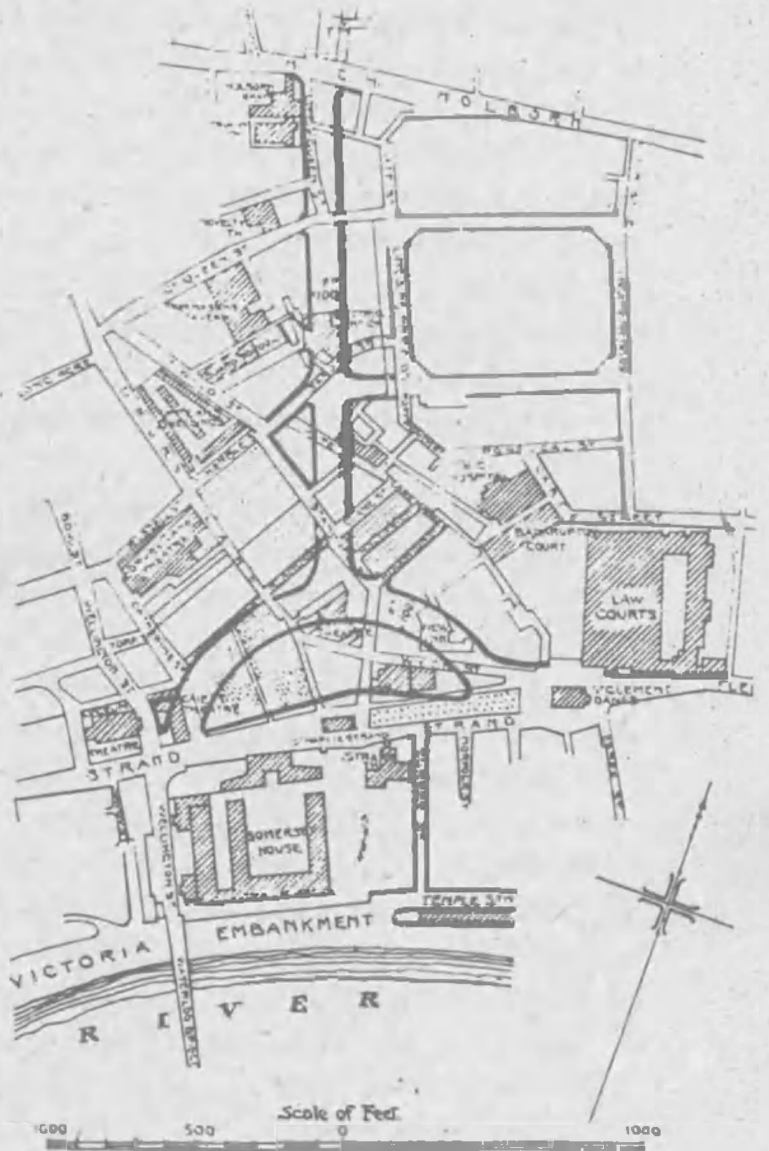
"Tehlikeli sınıfların" bu bölgedeki varlığı 19.yy.'ın başından beri sorun ediliyor, aynı zamanda da Holborn'la Strand arasında güçlü bir kuzey-

Londra 1904: Kingsway operasyonu şantiye çalışmaları.

Londra Kingsway'in
operasyon öncesi (solda)
ve sonrası (sağda)
görünümü.

Londra Kingsway
"Temizlik" projesi.

güney bağlantısının gerekliliği üzerinde duruluyordu. Çeşitli planlar, farklı radikal müdahaleleri öngörüyorlardı: Bazıları cadde açma operasyonunu Londra'nın görkemli caddelerden oluşan yeni bir sisteme kavuşması için bir fırsat sayarken, diğerleri daha yumuşak ve hesaplı çözümleri tercih ediyorlardı. İkinciler önerilerini, Londra'nın eskiden beri parçalı bir strüktüre ve parselasyona sahip olduğu tezine dayandırıyorlardı: "Londra ne Paris'tir, ne de Viyana ya da Berlin... Haussmann'ı olmamıştır Londra'nın ve biz de olmasını hiçbir zaman istemedik."

Daha yolun güzergâhı üzerine tartışmalar sürerken ufak tefek temizlikler başlamıştı bile. 1899'da LCC bir plan üzerinde karar kıldı ve parlamento da bu planı onayladı. Plan güney ucundaki bir kavisle St. Clement Dane ve St. Mery kiliselerini bütünleştirecekti. Kingsway caddesinin inşası ile bir yeraltı kavşağı bütünleştirilecekti. Bu arada bazı girift sorunlar da çözülmiyordu: Arsalar ve binalar satın alınmalı veya kamulaştırılmalı; yıkımların zamanlaması buralardan taşınacaklara yer bulunmasıyla eşgüdümlemeli, yeraltı inşaatıyla yolların altyapısı bütünleştirilmeliydi. Özellikle buradan taşınacaklara yer bulunması zordu, çünkü farklı ihtiyaçlara yanıt verilmesi gerekiyordu. Yaklaşık 4.000 kişiye yeni yer bulunması gerekiyordu. LCC bunun için farklı bölgelerde, daha sonra üzerlerinde apartman tipi binalar yapılacak olan arsalar satın aldı ve bekâr evleri yaptırdı.

18 Ekim 1905'de cadde açıldı. Konut politikası hedefleriyle bütünleştirilen trafik operasyonu, bölgenin işlev değiştirmesine neden olmuştu. Muhafazakâr kanat yeni büro binalarının Amerikanlaştırıcı etkisinden korkarken, ilericiler bunu bir modernleştirme atağı olarak görüyorlardı.

Bazı reformistler de, *slum*'ların çözülmesi için yeni arazilerde konut yapılmasının ve geniş çaplı bir desantralizasyonun gerekliliği üzerinde duruyorlardı. Ebenezer Howard, *slum*'dan arınmış bir şehrin ancak bahçe-şehirler aracılığıyla mümkün olduğunun propagandasını yapıyordu. Ona göre şehrin merkezinde daha pahalı işlevlerin toplanması doğal bir süreçti ve buna karşı durmaya çalışmak sonuç getirmezdi. Ona göre Londra, çekim gücünün azaltılması gereken bir virüstür. Howard'ın bahçe-şehir vizyonu mimari düşünceler içinde kaybolmayıp, şehrin büyümesine kuşkuyla bakan birçok görüşü birleştirebilme kapasitesine sahip olduğu için uzun ömürlü olmuştur.

Şehirleşmenin olgularına ve problemlerine karşı nesnel ve makûl bir biçimde yaklaşan İngiltere'nin tersine Almanya'daki tepki daha ideolojik ve tutucu olmuş, halkbilimci W.H.Riehl örneğinde olduğu gibi büyük şehir düşmanlığına dönüşebilmiştir. Riehl 1861'deki büyük şehir eleştirisinde "şehirlerin devrimci ruhuna" dikkat çekmiş, apokaliptik görüşünü "Avrupa büyük şehirlerinin büyüklüğü içinde hastalanacaktır!" şeklinde dile getir-

miş, "Eski İngiltere'nin sağlıklı kişiliğinin Londra'da gömüleceğinden" korkmuştu. Ona göre proletaryanın sefalet bölgelerinde yoğunlaşması ve büyük şehirlerdeki kötü ikâmet koşulları, "halkın soysuzlaşmasına" neden olacaktı. Kentleşmenin olumsuz sonuçları, "işçi sınıfının kökünü kaybetmesi"nin altını tek taraflı olarak vurgulamış, ekonominin ve toplumun yapısal değişimi bir ideolojik kriz olarak yorumlanmıştır. Eski tinsel değerlere geri dönüş, kök salma, "kardeşlerden oluşan bir halk", tüm Almanların kader ortaklığı, vatan toprağına geri dönüş gibi konular, tüm muhafazakâr ideologlarca işleniyordu.

Almanya 19.yy.'ın sonuna eski büyük gücüne kavuşma ve herkesten üstün olma arayışı içine girdi ve bu rekabet baskısı modernleşme sürecini hızlandırdı. Sadece şehirlerin güzellikleri ve büyüklükleri konusunda değil, devasa şehir sorunlarının üstesinden gelme konusunda da bir rekabet vardı.

Londra'nın Boundary caddesinde ilk binalar yıkıldığı sırada, yani 1892'de, Hamburg'da 19.yy.'ın en ağır salgını olan kolera yayılmaya başladı. Sağlık komisyonu hemen harekete geçti. Tıp çevreleri, kolera virüsü ve taşıyıcısı üzerine araştırmalar yaptılar. O zamana kadar hiçbir hastalık bu kadar kapsamlı bir şekilde incelenmemişti. Hastalığın ve yayılmasının nedeninin kötü ikâmet koşulları olduğu üzerinde anlaşıldı. Robert Koch'un "Avrupa'da yaşadığımı unuttum," sözleri, dikkatlerin Hamburg'a çevrilmesine neden oldu.

Kolera salgını Hamburg'da konut sorununu ilgi odağı haline getirdi. İngiltere'deki ve İskoçya'daki sorunları ve çözümleri araştırmak üzere memurlar görevlendirildi. Bunlar, Londra *slum*'larının Hamburg'dakilerden daha iyi oldukları sonucuna vardılar. Ancak 1896-97 grevi, Hamburg'daki koşullara dikkat çekme konusunda bunların hepsinden daha etkili oldu. Sosyolog Ferdinand Tönnies, liman işçilerinin yaşam ve ikâmet koşullarını betimleyen kapsamlı bir çalışma yaptı ve grevin patlak vermesinden üç hafta sonra, sağlıklı ikâmet koşullarını ortadan kaldırmaya yönelik yasa tasarılarının yaygınlaşmasındaki "tesadüfe" dikkat çekti.

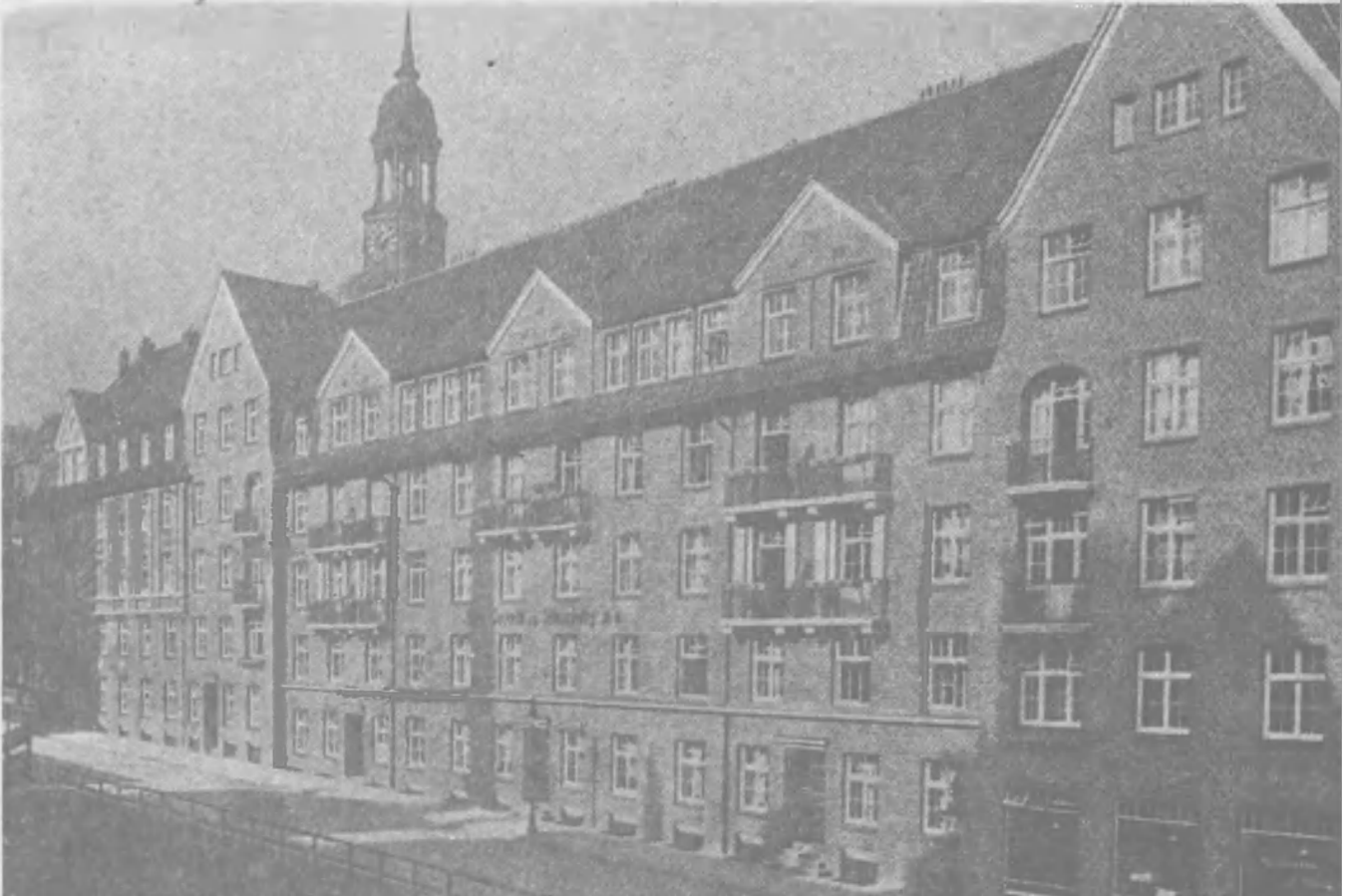
Bazı uzmanlar sorunların kaynağını doğudan gelen yoksullarda görüyorlardı ve 1882'de (1992'de değil!) "ithal yoksulluk"tan söz ediyorlardı. 1897'de temizlenmesi gereken üç bölge tespit edildi. Bu üç bölge toplam 40 hektar alanı, yani şehir merkezinin %18'ini kapsamaktaydı ve 1896'da bu bölgelerde yaklaşık 50.000 insan yaşıyordu. Bu üç bölgeden "en karanlık Hamburg" kapsayanına öncelik verildi ve bu da Almanya'da 1. Dünya Savaşı öncesindeki en kapsamlı "temizlik" projesi oldu.

Önce bu bölgedeki arsa ve binalar satın alındı. Maliyetin yüksekliğinin pek sorun edilmemesinin nedeni, bunun aynı zamanda kentin ulaşım sistemi maliyeti olarak da değerlendirilmesindendi. Ardından yıkım işine giri-

Hamburg:
Şehir merkezinin
güneyinin
"temizlik" projesi.

**Hamburg
Ledigenheim:**
Güneydeki "temizlik"
sonrası yapılan
yeni konut bloğu.

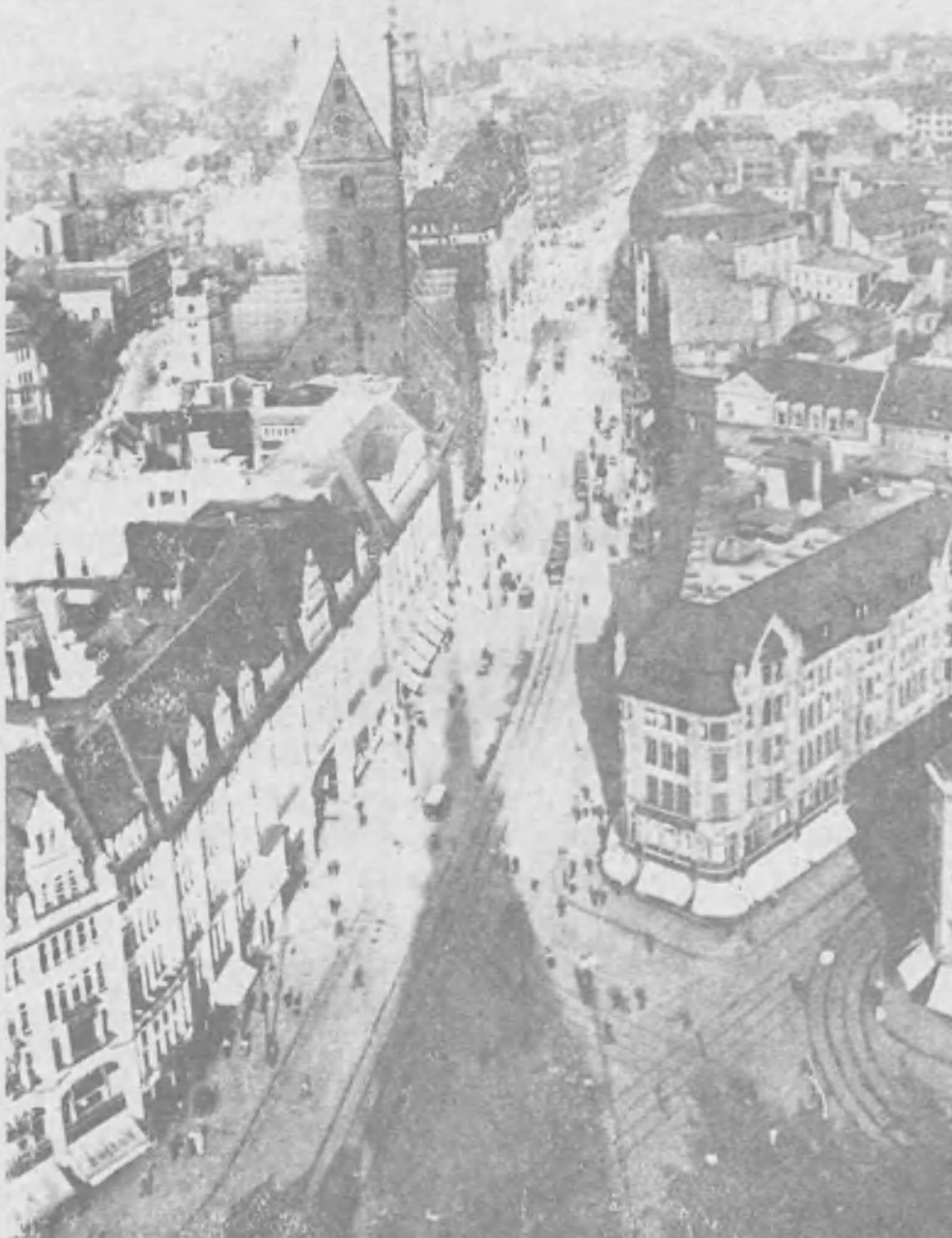

Blatt 26.

Hamburg:
Merkezi bütünleştirme
operasyonu
sonucunda açılan
"Mönckebergstrasse".
Caddenin Belediye
kulesinden görünümü

Abb. 33. Kupferstich 1:6000 vom Jahre 1887.

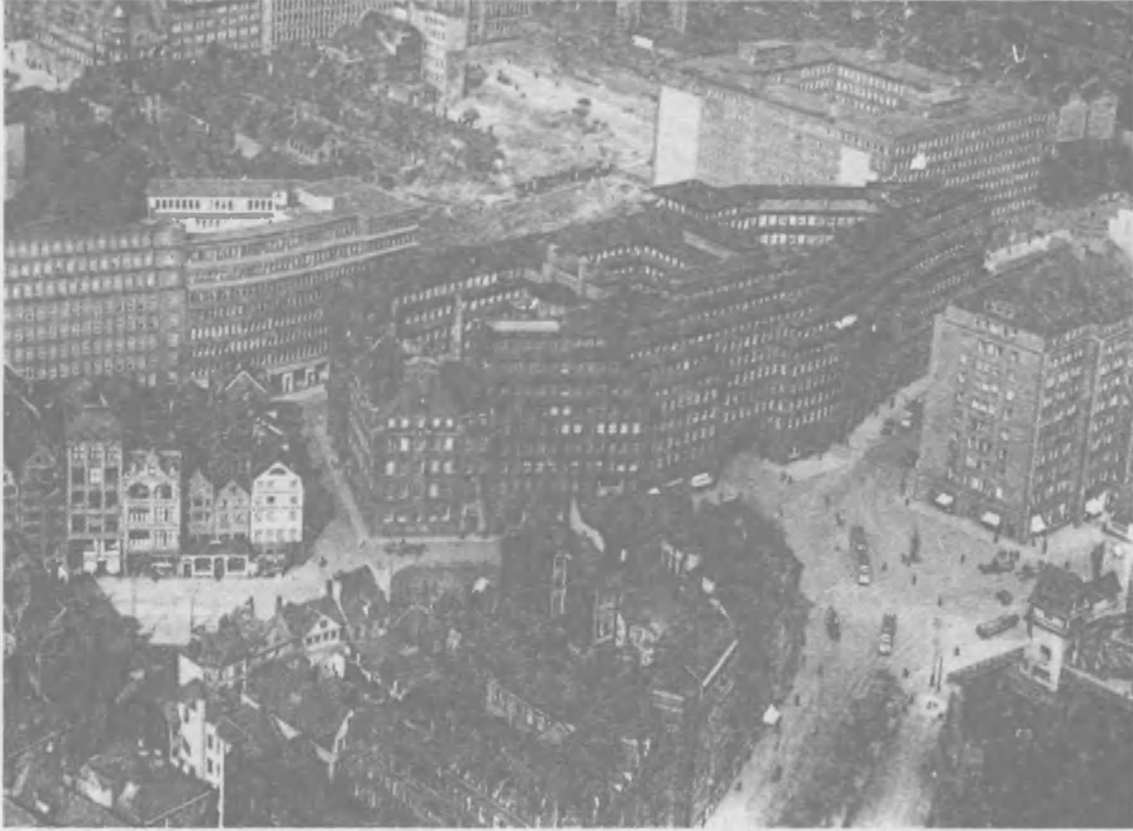

Hamburg: "Temizlik" sonrası yapılan "işçi şatosu".

şildi, arazi kotu yükseltildi, sıhhi tesisat sistemi döşendi ve caddelerin yapımına başlandı. Londra örneğine kıyasla daha parçalı bir uygulama yapıldı ve buradan taşınacaklara yer gösterilmesine önem verildi. Burada, girişimi doğrudan doğruya gerçekleştiren ve daha sonra da yöneten LCC'nin tersine, işler özel girişimin inisiyatifine bırakıldı.

Tıpkı Londra'da olduğu gibi alt tabakaların denetimine ve gözetlenmesine yönelik talepler, şehir sağlığına ilişkin gerekçelerin ardına saklandı, çünkü bu üç bölgedeki sosyal demokrat seçmen oranı % 70'in üzerindeydi. Denetlemeyi ve gözetlemeyi güçleştiren "yarı açık" aile yapısı, "kapalı küçük aile"yi yücelten burjuva ideale uymuyordu. Çeşitli biçimler alabilen alt-kiracılık sistemleri, üretime de taşınan dayanışma imkânları sunuyor, "yarı açık" aile yapısı böylece sınıf kökenli bir toplumsallaşma ve iletişim ortamı yaratıyordu. (Küçük) burjuva tahayyülüne göre yasak olabilecek birçok şey, onların kazanç hanesine yazılabiliyordu. Temizliğin ardından daha az sayıda ve daha pahalı evler ortaya çıktı ve eski sakinlerin çok küçük bir kısmı buraya tekrar taşınabildi.

Eski şehrin kuzeyindeki operasyon ise, planlama ve uygulama açısın-

Hamburg: Operasyonlar sonucunda eski kent dokusunun yerini alan büro binaları.

dan Londra'daki Kingsway projesiyle benzerlikler gösterir. Şehrin bütünü açısından bakıldığında, merkezdeki ana arterlerin bağlantısı sağlanmış ve Belediye binası ile garı birleştiren bu merkezi aks, banliyölerin inşası ile bütün şehrin kalbi konumuna gelmiştir. Şehir meclisinde, geleceğin dünya kenti olarak Hamburg'un çevre ve merkezi bütünleştiren bir yol şebekesine ihtiyacı olduğu konusunda tam bir mutabakat vardı. Sosyal demokratlar ise konut açığını ve merkezden sürülmeyi gündeme getiriyorlardı.

Böylece ikâmet koşullarını düzeltme gerekçesiyle başlatılan girişimler işlevsel bir dönüşüme aracılık etmişler ve yeni cadde örgüsüyle bütünleştirilmişlerdir. Bu "dünya şehri caddesi" aracılığıyla şehir strüktürü yenilenmiş ve modernleştirilmiştir. Öyle ki, artık Hamburg'un merkezinde dolaşan bir yabancıнын kendini Londra'da zannetmemesi için çok az neden vardır.

Merkezin yeniden inşası ve hizmet sektörünün genişlemesi bütün büyük şehirlerde arsa ihtiyacı anlamına gelmiştir. Schilling 1914'de bunu "merkezin genişletilmesi" olarak tanımladı ve istatistikçi Shott şehrin genişletilmesiyle merkezin yeniden inşasını, birbirine bağlı diyalektik bir süreç olarak tanımladı. Bu süreç içinde insanların merkezden sürülmesi pek de sorun edilmemiştir: ya sağlık hedefleriyle gerekçelendirilmiş ya da zorunlu bir sonuç olarak değerlendirilmiştir.

Londra Southwork'de yıkım çalışmaları.

Londra'da demiryolları ve bitimlerindeki garlar.

Eşzamansızlıkların Eşzamanlılığı

1. Dünya Savaşı öncesinde şehir yenilemenin, bugün hâlâ izi sürülebilen iki tipi vardı:

- İşlevsel değişimle bütünleşen temizlikler, ki bunlar kitlelerin bulundukları yerden sürülmeleri anlamına geliyordu;
- İkâmet koşullarının düzeltilmesi ile gerekçelendirilen temizlikler, ki bu durumda da eski düşük gelirli sakinlerin karşılayamayacağı bir maliyet ve değer artışı meydana geliyordu.

Genellikle bu ikisinin karışımı söz konusu oluyordu. Şehir bütçesi ve vergi mükellefleri açısından bunlar maliyeti yüksek yatırımlardı. Binalarını ve evlerini makûl bir düzende tutamayan ve aşırı yükleyen gayrimenkul sahipleri ise ödüllendirilmiş oluyorlardı. Bu durum 1. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda daha da kanıksandı. "Şehir içi taşrası", "toplumun aştığı yaşam biçimleri" gibi gerekçelerle meşrulaştırılan bu anlayış, genellikle örtük ya da belirtik bir modernleşme projesiyle de ilişkili oluyordu. Bu operasyonlara maruz kalanların içgörülerini, yaşamın üst üste yığılmış farklılıklarını toptan reddeden planlayıcı aktörün dışgörüsüyle yüzleşmek durumunda kalıyordu. *Slum*'lar işte bu nedenle her zaman birer efsane olmuşlardır. Richard Senett şehirleri bu nedenle "sosyal değişimin ve hafızanın temsilcisi, geleceğin kuluçkası ve geçmişin abidesi" olarak tanımlamıştır.

Bu noktada önemli olan, amaçlı modernleştirme çabası ile, kastedilmemiş, etkileri uzun vadeli olmuş dönüşüm süreçlerini ayırt edebilmektir. Modernleştirmeye yönelik kasıtlı girişimler Max Weber'ci anlamdaki rasyonalleştirme kavramıyla yakından ilgilidir; yani gerçekliği öngörülebilir, planlanabilir ve yönlendirilebilir kılmak için düzenlemekle ve sisteme tabi kılmakla. Şehir yenileme bu anlamda kısmi ve/veya seçilmiş bir modernleştirmedir; paradokslarla ve eşzamansızlıklarla çalışır. Keskin neden-sonuç ilişkileriyle pek anlaşılabilirler, birçok farklı oluşumla yüklüdürler. Sosyolog Ulrich Beck bunu şöyle dile getirmiştir: "Yan etkilerin çağında yaşıyoruz. Toplumsal tarihin motoru amaç rasyonalitesi değil, yan etkiler olmaktadır. Bilimselleşme bilimselleşmeyi gömüyor. Açıklama zorunluluğu ve belirsizlikler; her ikisi birden yeşeriyor. Biri ötekini belirliyor. 'Düşünsel' modernleşmenin aracı bilgi değil, bilgisizliktir."

Karmaşık bütünlükler şehir yenileme alanında da planlı müdahaleyi olanaksızlaştırmaktadır. Jürgen Habermas'ın başka bir bağlamda kullandığı "yeni muğlaklıklar" kavramı da bununla ilgiliydi. Şehir yenilemesi 70'lerden beri toplumsal hareket alanını genişletti, ancak aynı zamanda çeşitlendirdi. "Ekolojik boyut" gibi yeni öncelikler ortaya çıktı, inanç farklılıkları tek bir kalıba uygun girişimleri güçleştirdi.

Modernleşmeye bağlanan umutlar son zamanlarda yerlerini endişeye bıraktı; değişim ve dönüşüm maddi kazancın yanı sıra manevi kayıpları da beraberinde getirdi. Radikal paradigma değişimi, yüz yıllık şehir yenileme öyküsünün karanlık yüzünü gösterdi. Büyük ölçekli yıkım yerini küçük ölçekli sahiplenmeye; hızlı ve köklü dış müdahaleler yerini içsel belirlemeye; sürmek ve yeniden değerlendirmek yerini "yeşermekte olanın korunmasına"; modernleştirme ve disiplin yerini nişlerin korunmasına ve katılıma bırakıyor. Geniş ölçekli modernleştirmenin düzleştirici etkisi bir hata olarak algılandı; farklı fizik-mekânsal ve sosyal-mekânsal yapıları bir araya getiren eşzamansızlıklar hoşgörölmeye başlandı.

Şehir yenileme, "yukardakilerin" modernleştirme girişimlerinin "başarıları" açısından okunabileceğı gibi, "kaybedenlerin tarihi" olarak da yazılabilir. Modernleştirme süreçleri tarafından bertaraf edilmeye çalışılan "şai-be" ve "geri kalmışlık", yitirilmiş yuva acısının öteki yüzleridir. Farklı sosyal konumların aynılaştırılması ve tortuların düzlenmesi, aynı zamanda şehrin sunduğı çok katlılığın kaybı anlamına gelmektedir.

Çeviren: Ihsan Bilgin